

Васьківська Олена Євгеніївна —

аспірантка Інституту педагогіки НАПН України. Коло наукових інтересів: теорія навчання, зміст гуманітарних предметів, діалогічне спілкування.

e-mail: olena_vaskivska@ukr.net

УДК 373.5.016|372.8:811.161.2

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ УМІНЬ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглядаються дидактичні аспекти формування в учнів старшої школи умінь діалогічного спілкування. Зосереджено увагу на розв'язанні цієї проблеми на уроках української мови. Розкриваються потенційні можливості діалогічного спілкування у становленні особистості. Надаються методичні рекомендації задля розв'язання окресленої проблеми.

Ключові слова: уміння діалогічного спілкування; українська мова; учні старшої школи; урок.

Постановка проблеми. Створення власного мовлення розглядається сучасною дидактикою і методикою як основна умова формування у старшокласників культури мовлення та міжособистісної комунікації. Діалогічні взаємини є універсальними. Вони проходять крізь людське мислення, стосунки, пронизують життя людини.

Учителі старшої школи за профільного навчання, на думку науковців, мають ефективно формувати у старшокласників уміння діалогічного спілкування, що сприятиме олюдненню знань, переведенню їх у практичну площину. Активному оперуванню здобутими знаннями сприяють навички діалогічного спілкування на уроках української мови. З одного боку, старшокласник має бути впевненим у своїх силах, а з другого – має володіти способами подолання свого незнання. Тут за незнання ми беремо ті життєві ситуації, що можуть виникати на його життєвому шляху. Саме вміння діалогічного спілкування можуть забезпечити особистості комфортне функціонування в соціумі. Отже, педагог як організатор навчального процесу має застосовувати методику зближення і налагодження співпраці з учнем, іноді перебираючи на себе різні соціальні ролі, щоб виявляти деякі внутрішні проблеми розвитку особистості у процесі ведення навчального діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагоме значення в розробленні окресленої проблеми мають дослідження Б. Г. Ананьєва, Г. О. Балла, Л. І. Божович, О. В. Запорожця, О. М. Леонтєва, Х. Й. Лійметса, Б. Ф. Ломова, А. В. Мудрика, В. М. М'ясищева, О. Я. Савченко, де розкриваються теоретичні положення спілкування, конкретизуються різні форми його (у тому числі й діалогічне), вивчається продуктивність їх у навчально-виховному процесі.

Проблемам діалогічного спілкування присвячено розвідки А. С. Александрової, Н. П. Волкової, О. І. Головахи, В. О. Лісичкіна, Є. О. Ножина, А. Б. Попова, С. Л. Рубінштейна, Н. М. Тарасевич, Т. О. Флоренської, О. А. Шеїна та ін. Діалог як форму спілкування та взаєморозуміння людей розглядають В. С. Біблер, А. В. Петровський, Ю. Г. Сенько, М. Я. Ярошевський. Ідея діалогічного підходу до навчання набула розвитку в дослідженнях З. Абасова, Г. А. Ковальова, Л. В. Кондрашової, Ю. М. Кулюткіна, О. М. Матюшкіна та ін.

Можливості діалогічного навчання у розв'язанні навчально-пізнавальних завдань (задач) розглядаються у дослідженнях О. О. Бодальова, С. Ю. Курганова, Т. К. Мухіної, Л. Г. Павлової, Є. І. Пасова, В. Л. Скалкіна, В. О. Ямпольського та ін. Діалог як механізм впливу на особистість учня з боку вчителя і як механізм самовпливу досліджувався Ф. Н. Гоноволіним, В. О. Кан-Каліком, Н. В. Кузьміною, В. О. Сластьоніним та ін.

Мета статті – окреслити дидактичні аспекти формування в учнів старшої школи умінь діалогічного спілкування, зосереджено увагу на розв'язанні цієї проблеми на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Уміння діалогічного спілкування ми розглядаємо як чинник розвитку сукупності різних видів знань, умінь та навичок, що є необхідними старшокласникам для майбутньої життєдіяльності. Однак людина новітньої доби має не лише оперувати знаннями, володіти вміннями і навичками мовленнєвої поведінки, а й бути компетентною у сфері ведення перемовин, налагодження діалогу культур тощо. Тобто старшокласників потрібно навчати способам самостійного набуття умінь діалогічного спілкування, використовуючи умови освітнього, зокрема навколишнього, середовища. Суттєвою характеристикою діалогу є співпошук істини як подія, як явище, що переживають учасники діалогу. Діалог виникає за умови постановки суттєво значущих проблем, розв'язання яких вимагає неоднозначної відповіді та, відповідно, поруху думки й асоціативного мислення [6, с. 34].

Дослідниця Н. Б. Голуб зазначає: «Щоб уявити масштаби втрат через незнання і невміння спілкуватися, для початку згадаємо, що, за висновками вчених-психологів, спілкування як обов'язковий компонент усіх видів діяльності є важливою умовою, без якої неможливе пізнання дійсності, формування емоційного світу і поведінки людини. Молоді люди в суспільстві, де немає місця порозумінню, конструктивному діалогу, де переважають не інтелект і логіка, а цинізм, хитрість і сила, втрачають віру у себе, свої сили і цінності, що мали б стати опорою їхньої моральності» [3, с. 5]. Отже, вміння діалогічного спілкування є важливими для розвитку культури особистості, для становлення людини як гідного представника українського народу.

Як зазначає Л. В. Кондрашова, взаємодія системи «<...> “учитель – учні” відбувається у постановці привабливої творчої задачі, яка вирішується в ході діалогу вчителя з класом і з кожним окремо, коли вони спільно думають, сумніваються, міркують, роблять висновки» [5, с. 43]. Водночас, на думку науковця, рівноправний діалог рівноправних партнерів можливий лише за умови діалогічного спілкування.

Традиційна методика ґрунтується на формуванні умінь будувати окремі висловлювання. Це не сприяє розвитку умінь діалогічного спілкування учнів, яке характеризується значною кількістю мовленнєвих помилок, що утруднює розуміння партнера. Переважання запитань і відповідей над іншими видами реплік стимулюють лише подальше діалогізування тощо.

Основними дидактичними та методичними принципами навчання української мови є загальнопедагогічні принципи науковості, наступності, систематичності, доступності тощо. Розглядаючи питання формування умінь діалогічного спілкування, варто наголосити на принципах: демократизації та гуманізації суб'єктно-суб'єктного навчання мови, що полягає в здійсненні співпраці вчителя й учня з метою досягнення освітньої мети, створення умов для творчого розвитку учнів і педагогів в атмосфері співтворчості; взаємозв'язку навчання,

виховання і розвитку особистості, який орієнтований на забезпечення гармонійної реалізації основних загальноосвітніх функцій навчального предмета та формування успішної мовної особистості учня. Окрім цих, учителі-мовники реалізують принципи особистісної орієнтації, соціокультурний, принцип креативності навчання. Якщо розглядати діалог як метод навчання, то доцільно вдаватися до принципу органічного поєднання навчання мови й мовлення як засобу мовленнєвої діяльності, змісту і форм її, що означає вивчення мови як засобу здобуття знань з інших галузей пізнання та досягнення основної освітньої мети.

Шість діалогічних універсалій, виокремлених Г. О. Баллом, можуть яскраво представити діалогічний (комунікативний) портрет особистості. Коротко ці універсалії можна сформулювати так: повага до партнера, його думок і рішень, його волі; прийняття партнера таким, який він є; повага до себе; толерантність як «презумпція прийнятності»; наближення до досягнення зазначеної мети (ефективність); використання потенціалу культури [2, с. 24–31].

Для того, щоб оволодіти умінням діалогічного спілкування, учням не досить навчитися запитувати і відповідати, для цього потрібні специфічні вміння. Кожен із співрозмовників має володіти достатнім запасом функціонально різноманітних реплік, які уможливають здатність вступати у спілкування, згортати й поновлювати його, вести свою стратегічну лінію у спілкуванні; враховувати зміни у складі учасників розмови; прогнозувати поведінку партнерів залежно від зміни ситуації тощо. Дидакт О. Я. Савченко визначає діалогічне навчання як «розмову, бесіду між двома особами, метою якої є пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками суб'єктів навчальної взаємодії» [7, с. 482].

Оскільки проблеми діалогічного спілкування учнів становлять коло наших наукових інтересів, ми свої дослідження переносимо й у практичну площину і проводимо їх серед учасників навчально-виховного процесу. На нашу думку, заслуговує на увагу досвід роботи Л. В. Корякіної – вчительки-методистки Тетерівської гімназії Бородянського району Київської області. Практика і здобутки Л. В. Корякіної свідчать, що починати формувати уміння діалогічного спілкування доцільно з використанням діалогу-зразка, на основі поступового розгортання діалогу та через створення ситуацій спілкування. Робота з діалогом-зразком має бути зорієнтована на ознайомлення учнів зі зразками, відпрацювання мовленнєвої взаємодії комунікантів, оперування мовним матеріалом у діалогічному мовленні, здійснення різних перетворень тексту діалогу, а також на формування вмінь складати діалог за зразком. Такі прийоми роботи успішно застосовувались у 5–6 класах, де учні набувають першого досвіду складання діалогу. У 7–8 класах використовуються тематичні початки тексту для продовження їх діалогом, тобто попередньо планується мовленнєва ситуація (наприклад, «Яка пора року найкраща?»). Учні 9 класу отримують завдання за ситуативною вправою для складання діалогів, де вони самі мають спочатку схарактеризувати мовленнєву ситуацію, а потім – скласти діалог. Доцільними виявилися теми проблемного характеру (наприклад, «Чи завжди треба говорити правду?»). Отже, залучаючись до діалогічного мовлення у допрофільний період, учні Тетерівської гімназії знайомляться з мовленнєвими ситуаціями, вивчають правила культури мовлення та етики спілкування, засвоюють алгоритм створення діалогу дискусійного характеру.

Діалогічне мовлення на уроках української мови у профільних 10–11 класах гімназії – це, як правило, не лише розмова двох, а частіше кількох осіб (полілог), а й спосіб оволодіння теоретичними знаннями та практичними навиками у вивченні та застосуванні мови. На це, власне, зорієнтований добір вправ підручника «Українська мова» для 10 та 11 класів ЗНЗ, профільний рівень (авт.: М. І. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Караман), використання якого допоможе вчителю в реалізації принципів навчання української мови. Під час вивчення кожної теми лінгвістичної змістової лінії у підручнику передбачено виконання мовленнєвої (комунікативної) та соціокультурної змістової ліній. Працюючи над розвитком зв'язного мовлення, учитель не тільки вчить сприймати чуже мовлення, відтворювати готовий текст,

створювати власні висловлювання (діалогічне та монологічне мовлення), але й формує таким чином національні й духовні цінності, тематично виписані програмами («Я і українська мова», «Мовне родинознавство», «Український мовний етикет», «Національно-мовне виховання особистості», «Народ, національна історія, культура», «Українська мова як засіб самопізнання й самореалізації») (10 клас); «Українська мовна особистість і Україна», «Українська мова і національна історія, духовна культура», «Лінгвокультурні особливості регіонів України», «Українська мова і світ», «Українська мова в Інтернет-джерелах» (11 клас).

Діалогічне мовлення, як зазначає Ш. О. Амонашвілі, має ґрунтуватися на гуманістичному характері спілкування педагога з дітьми, співпраці рівних, довірі та взаємній повазі [1, с. 59].

У завданнях, що пропонує підручник згаданого авторського колективу, прописано роботу в парах, групах. Окремо, як етап уроку, передбачено вправу «Спілкування», у процесі виконання якої учні не лише вдосконалюють навички діалогічного мовлення, а й засвоюють теоретичний матеріал. Як приклад, розглянемо завдання розділу «Лексикологія української мови як учення про лексичний склад», 10 клас. Тема – «Слово як одиниця мови. Ознаки слова»: «Складіть і запишіть діалог-аргументацію, в якому ви доводили б одноліткові необхідність досконалого оволодіння рідною мовою та однією з іноземних. Уживайте *слова різних лексичних груп*» (вправа 350). Тема – «Запозичена лексика як джерело збагачення лексичного складу мови»: «Якими шляхами, на вашу думку, має збагачуватися мова: шляхом створення *власних нових слів* чи шляхом *запозичень*? Обговоріть проблему» (вправа 453). Тема – «Лексика української мови за сферою її використання і стилістичною диференціацією»: «Складіть і розіграйте діалог на тему «Наукові досягнення України у світі». Уживайте відповідні *терміни*» (вправа 479).

Як бачимо, кожне завдання «Спілкування» спрямоване не лише на вдосконалення навичок діалогічного мовлення, формування мовленнєвої компетенції, а й на засвоєння матеріалу лінгвістичної змістової лінії (нових понять і термінів).

Особливо доречними є вправи діалогічного спілкування, якими передбачено вивчення та засвоєння нового матеріалу. Фактично, діалог тут варто розглядати як метод навчання. Опрацьовуючи матеріал лінгвістичної довідки, правило (чи то на уроці розвитку мовлення, чи під час вивчення граматичного матеріалу), учні мають усвідомити нове, проаналізувати та синтезувати прочитане, щоб потім – від себе – у вигляді діалогу подати засвоєне перед однокласниками. Наприклад, тема «Культура усного та писемного мовлення»: «Побудуйте діалог на тему “Чи кожна людина може стати видатною?”. Озвучте його, дотримуючись правил культури мовлення й етики спілкування» (вправа 60). Або тема «Діалекти як історична база літературних мов. Територіальні і соціальні діалекти. Мова міста і села»: «Об’єднайтесь у пари і проведіть взаємоопитування за вивченим матеріалом та картою першого форзацу підручника» (вправа 136). І тема «Стилістичні засоби орфоєпії. Підсумковий урок з теми»: «Обговоріть у родинному колі проблему «Питання культури мови – справа державна чи особиста?». Результати обговорення запишіть із використанням непрямої мови» (вправа 275); «Складіть і розіграйте діалог на тему “Наші відкриття в українській орфографії?”» (вправа 277). З теми «Написання слів іншомовного походження»: «Складіть і запишіть діалог на тему “Моя майбутня професія”, використовуючи слова іншомовного походження».

Практика вчителів Тетерівської гімназії підтвердила, що виконання подібних завдань можливе як на уроці, так і у вигляді домашнього завдання, однак кожне з них передбачає застосування мовних знань, використання мови як засобу навчання, а також формування комунікативних компетенцій. Ми погоджуємося з думкою М. В. Кларіна, що «діалогічна особистісна» позиція вчителя є сутнісною рисою навчального діалогу (дискусії). Така позиція реалізується за спеціально організаційних зусиль, яких докладає вчитель, визначаючи тон обговорення, дотримання його правил усіма учасниками [4, с. 127].

Для контрольних завдань у профільних 10 та 11 класах учителі добирають мовний матеріал з урахуванням тематики соціокультурної змістової лінії чинної програми, рівня підготовленості та пізнавальних інтересів учнів. Уміння діалогічного спілкування визначаються за відповідними критеріями з урахуванням кількості складених реплік (16–18 – для двох учнів у 10 класі, 18–22 – в 11 класі). Якщо учень складає діалог, самостійно обравши аспект запропонованої теми (або ж сам визначає проблему для обговорення), переконливо й оригінально аргументує свою позицію, зіставляє різні погляди на той самий предмет, розуміючи водночас можливість інших підходів до обговорюваної проблеми, виявляє повагу до думки іншого, структура діалогу та мовне оформлення реплік відповідають нормам, він отримує високу оцінку. Саме такого результату досягають в оволодінні умінням діалогічного спілкування старшокласники, з якими на уроках української мови вчитель опрацьовує цікаві мовленнєві завдання підручника, намагаючись урізноманітнювати за змістом цікавими фактами з розвитку культури та мистецтва малої батьківщини, історії та літератури рідного краю.

Досвід роботи в експериментальних класах засвідчує ефективність наших методичних рекомендацій щодо формування умінь діалогічного спілкування старшокласників. За цими рекомендаціями розроблено низку уроків.

Висновки. На основі теоретичних узагальнень і практичного досвіду ми з'ясували, що формування умінь діалогічного спілкування є особливою формою спільної діяльності учнів і вчителя, взаємодією смислових позицій суб'єктів навчально-виховного процесу щодо визначення, прийняття і розв'язання навчальних завдань (задач), результатом чого є здобуття нового знання для розширення власних поглядів. Сутність поняття «діалогічне спілкування» розглядається як усвідомлюваний, цілеспрямований і керований учителем процес поступового налагодження співпраці учнів і вчителя, учнів між собою щодо визначення й досягнення навчальної мети. Для старшокласників уміння діалогічного спілкування уможлиблює безболісне, якісне входження у самостійне життя, вміння налагоджувати особистісні та професійні стосунки з іншими, що є важливим аспектом життєдіяльності. Отже, потреба у діалогічному спілкуванні, поряд з потребою діяльності, праці, є визначальною у становленні особистості. Саме тому особливого значення набуває проблема формування умінь діалогічного спілкування особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної та мовленнєвої компетенції, шанує, любить, береже рідну мову, людини, здатної презентувати себе в суспільстві засобами мови.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества / Ш. А. Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 111 с.
2. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г. О. Балл. – Рівне : Ліста-М, 2003. – 128 с.
3. Голуб Н. Б. Культура діалогу на уроці української мови: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / Н. Б. Голуб // Електронна бібліотека НАПН України за: [Наукові записки. – 2013. – Вип. 5 (40). – С. 130–133. – (Серія «Філологічна»)]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/3367/3/%D0%9A%D1%83%D0%BB_%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0_%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%83.pdf
4. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических процессах / М. В. Кларин. – М. : Арена, 1994. – 221, [3] с.
5. Кондрашова Л. В. Процесс обучения в высшей школе : учеб. пособ. / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог : КПТУ, ИВН, 2000. – 170 с.
6. Мальшева Л. Р. Диалог культур в аксиологизации гуманитарного образования студентов университета / Л. Р. Мальшева // Вестник ОГУ. – 2000. – № 2. – С. 34–39.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.

References

1. Amonashvily Sh. A. Psikhologicheskoye osnovy pedagogyki sotrudnichestva / Sh. A. Amonashvili. – K. : Osvita, 1991. – 111,[1] s.
2. Ball H. O. Suchasnyy humanizm i osvita: sotsialno-filosofski ta psykholoho-pedahohichni aspekty / H. O. Ball. – Rivne : Lista-M, 2003. – 128 s.
3. Holub N. B. Kultura dialohu na urotsi ukrayinskoyi movy: problemy i perspektyvy [Elektronnyy resurs] / N. B. Holub // Elektronna biblioteka NAPN Ukrayiny za: [Naukovi zapysky. – 2013. – Vyp. 5 (40). – S. 130–133. – (Seriya «Filolohichna»)]. – URL: http://lib.iitta.gov.ua/3367/3/%D0%9A%D1%83%D0%BB_%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0_%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%83.pdf
4. Klarin M. V. Innovatsionnye modeli obucheniya v zarubezhnykh pedagogicheskikh protsessakh / M. V. Klarin. – M. : Arena, 1994. – 221,[3] s.
5. Kondrashova L. V. Protseess obucheniya v vysshey shkole : ucheb. posob. / L. V. Kondrashova. – Krivoy Rog : K-HPU, YVN, 2000. – 170 s.
6. Malysheva L. R. Dialog kultur v aksiologizatsii gumanitarnogo obrazovaniya studentov universiteta / L. R. Malysheva // Vestnik OGU. – 2000. – No 2. – S. 34–39.
7. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoyi shkoly : pidruchnyk / O. Ya. Savchenko. – K. : Hramota, 2012. – 504 s.

Васьковская Е. Е.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ УМЕНИЙ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

В статье рассматриваются дидактические аспекты формирования у старшекласников умений диалогического общения. Внимание сосредоточено на решении этой проблемы на уроках украинского языка. Раскрываются потенциальные возможности диалогического общения в становлении личности. Представлены методические рекомендации для решения обозначенной проблемы.

Ключевые слова: умения диалогического общения; украинский язык; ученики старшей школы; урок.

Vaskivska O. Y.

DIDACTIC ASPECTS OF FORMATION IN HIGH SCHOOL STUDENTS OF SKILLS OF DIALOGICAL COMMUNICATION

The article deals with didactic aspects of formation at senior pupils dialogical communication skills. This problem is invited to decide on the lessons of the Ukrainian language. This is about the potential ability to form dialogical communication in the content of the program and textbooks in Ukrainian language for high school students. The article presents the principles address this urgent problem.

Ability to active of communication is a factor in the development of different kinds of knowledge and skills. It is necessary for high school students in their future life. The person who has a high level of communicative competence can represent themselves in society by means of language.

Experience in experimental classes demonstrated the effectiveness of our guidelines for formation of abilities of dialogical communication of high school students. Based on this, teachers have developed a series of lessons. In result, based on theoretical generalizations and practical experience, we found that the formation of abilities of dialogic communication is a special form of joint activities of high school students and teachers.

Keywords: skill dialogic communication; the Ukrainian language; high school student; a lesson.